

Наталія МАРЧУК,

*прокурор Дніпропетровської області,
державний радник юстиції 2 класу,
здобувач кафедри організації судових та правоохоронних органів
Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*

ПРИНЦИПИ УЧАСТІ ПРОКУРОРА В ДОСУДОВОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Ключові слова: прокурор; досудове кримінальне провадження; принципи.

У зв'язку із реформуванням правового статусу прокурора у досудовому кримінальному провадженні, зумовленим прийняттям Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) [1], набуває актуальності дослідження основоположних засад діяльності прокурора у кримінальному процесі, якими є принципи кримінального провадження.

Принципи участі прокурора у досудовому кримінальному провадженні в юридичній літературі досі окремо не виділялися. Це можна вважати суттєвою прогалиною у дослідженні проблематики участі прокурора у кримінальному провадженні, тоді як, наприклад, принципи участі захисника на досудовому слідстві розглядалися на дисертаційному рівні [2]. Водночас саме дослідження вихідних, основоположних засад цієї діяльності дає можливість найбільш об'єктивно з'ясувати природу участі прокурора у досудовому кримінальному провадженні.

При цьому необхідно враховувати, що, з одного боку, прокурор як посадова особа органів прокуратури підпорядковується принципам організації й діяльності прокуратури, визначеним у ст. 6 Закону України «Про прокуратуру», а з другого – як учасник кримінального провадження має діяти відповідно до його принципів, закріплених у КПК України. Отже, прокурор у досудовому кримінальному провадженні підпорядковується двом відносно відокремленим групам принципів, першу з яких можна назвати організаційними, а другу – процесуальними, причому вони однаковою мірою є обов'язковими для прокурора. Це зумовлює необхідність виокремлення системи принципів

діяльності прокурора у досудовому кримінальному провадженні.

Першочергове значення для прокурора у будь-якій сфері його роботи, в тому числі й досудовому кримінальному провадженні, мають принципи організації й діяльності прокуратури. Останні у науковій юридичній літературі визначаються як закріплені у законодавстві України основні начала, положення, що обумовлені природою держави, рівнем розвитку суспільства, визначають суть, зміст організації та діяльності прокуратури й відображають погляди суспільства на те, яким має бути прокурорський нагляд, як повинна бути організована прокуратура, якими методами і засобами слід здійснювати нагляд, які завдання виконувати. Значення принципів дослідник цього питання В.І. Малюга вбачає у тому, що вони є основою для формування здатності й уміння дотримуватись постійної лінії поведінки працівником прокуратури, зразково виконувати свої обов'язки [3, 71–72].

Водночас у сфері кримінального провадження, на наш погляд, значення закріплених законом принципів організації й діяльності прокуратури нерівнозначне. Серед визначених у ст. 6 Закону України «Про прокуратуру» [4] принципів організації й діяльності прокуратури провідне значення для прокурора під час його участі у досудовому кримінальному провадженні, на наш погляд, мають принцип підпорядкування нижчестоящих прокурорів вищестоящим (п. 1 ч. 1 ст. 6), принцип законності (п. 2 ч. 1 ст. 6), принцип захисту прав і свобод громадян на засадах їх рівності перед законом (п. 3 ч. 1 ст. 6), принцип публічності (п. 4 ч. 1 ст. 6) та принцип гласності (п. 5

ч. 1 ст. 6). Решта принципів, які виокремлюються на підставі аналізу цієї та інших статей Закону України «Про прокуратуру», безпосереднього не стосуються діяльності прокурора у сфері кримінального судочинства.

Водночас необхідно враховувати, що діяльність прокурора у кримінальному процесі на всіх його етапах підпорядковується принципам кримінального провадження, тобто певним основоположним засадам, що в поєднанні визначають сутність, зміст і направленість діяльності прокурора як суб'єкта процесу, спосіб і процесуальну форму його діяльності, створюють систему гарантій у встановленні істини, захисті прав і свобод людини та забезпеченні справедливості правосуддя [5]. Як слушно зазначено в юридичній літературі, у засадах кримінально-процесуального права не формулюються всі сторони дозволеної чи обов'язкової поведінки відповідних суб'єктів [6, 8], однак їх значення полягає в тому, що вони у стислому вигляді, концентровано відображають найсуттєвіші ознаки судочинства, є його квінтесенцією, «обличчям» [7, 82]. Значення принципів кримінального провадження для прокурора подвійне: оскільки принципи лежать в основі всієї системи норм кримінально-процесуального права і регульованого ним порядку слідчої, судової і прокурорської діяльності [8, 26], то, з одного боку, прокурор підпорядковується їм як будь-який інший учасник процесу, з другого – через дотримання принципів перевіряє стан додержання законності піднаглядними йому органами і особами.

Принципи кримінального процесу становлять єдину систему, що здійснює регулятивну і охоронну дію щодо інших норм, які підлягають використанню при провадженні у конкретній справі [9, 183]. Як слушно зазначає В. Гончаренко, кожне систематизоване законодавство повинно мати чітко визначені й розташовані у певній послідовності принципи, які повинні мати пряму дію і містити однозначні й зрозумілі приписи [10, 699]. Тому як позитивний здобуток можемо відзначити такий факт: якщо у Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 року [11] принципи кримінального судочинства не були систематизовані, що утруднювало виокремлення першочергових з них для прокурора, то у КПК України це питання вирішено значно краще: Главу 2 цього Кодексу повністю відведено регламентації основних засад кримінального провадження.

Відповідно до ст. 7 КПК України зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких, зокрема, відносяться: 1) верховенство права; 2) законність; 3) рівність перед законом і судом; 4) повага до людської гідності; 5) забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; 6) недоторканність житла чи іншого володіння особи; 7) таємниця спілкування; 8) невтручання у приватне життя; 9) недоторканність права власності; 10) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; 11) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї; 12) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне й те саме правопорушення; 13) забезпечення права на захист; 14) доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; 15) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 16) безпосередність дослідження показань, речей і документів; 17) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; 18) публічність; 19) диспозитивність; 20) гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; 21) розумність строків; 22) мова, якою здійснюється кримінальне провадження. Це система принципів не є вичерпною, на що вказує вжите у ч. 1 даної статті слово «зокрема». Отже, законодавець виділив лише основні засади кримінального провадження, тоді як інші, що випливають з наступних положень КПК України, доповнюють і розвивають закріплену у цій статті систему засад кримінального провадження.

Серед перелічених принципів основоположним є верховенство права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями і визначають зміст та спрямованість діяльності держави (ст. 8 КПК України). Вказана засада, зокрема, визначає мету й обсяг правозахисної діяльності прокурора у досудовому кримінальному провадженні, що виділяється у науковій юридичній літературі як одна з основних процесуальних функцій прокурора [12, 229].

Вихідним для прокурора в сфері кримінального провадження є принцип законності, який розуміється в юридичній літературі як закріплена у законі вимога до всіх суб'єктів кримінального судочинства, в тому числі і прокурора, правильно застосовувати, неухильно дотримуватись і точно виконувати норми Конституції Укра-

їни, кримінального і кримінально-процесуального та іншого законодавства [13, 58]. Підпорядкованість цьому принципу, прокурор має діяти відповідно до спеціально-дозвільного типу правового регулювання, сутність якого виражається формулою: «дозволено лише те, що прямо передбачене законом». Додержання цих вимог він має перевіряти і в діяльності піднаглядних йому органів та осіб.

Відповідно до ч. 2 ст. 9 КПК України зміст принципу законності визначає обов'язок прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого всебічно, повно й неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень (остання складова раніше виокремлювалася як самостійний принцип кримінального процесу) [13, 62–63]. Вказані положення значною мірою визначають природу діяльності прокурора у досудовому кримінальному провадженні, зумовлюючи те, що вона не може бути односторонньою: здійснюючи обвинувальну діяльність, він разом із тим має виявляти і обставини, які їй перешкоджають чи зменшують її обсяг тощо. Крім того, підпорядкування прокурора зазначеним приписам створює основу для більш повної реалізації інших засад кримінального провадження, наприклад презумпції невинуватості, забезпечення права на захист тощо.

Участь прокурора у кримінальному провадженні є обов'язковою складовою принципу змагальності, при визначенні якого ч. 4 ст. 22 КПК України проголошує, що повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, звернення з обвинувальним актом та підтримання державного обвинувачення у суді здійснюються прокурором. У цьому формулюванні знайшов визнання той факт, що підпорядкування прокурора принципу змагальності, як і його активна участь у реалізації цього принципу, на досудових стадіях кримінального провадження має не менше значення, ніж під час судового розгляду.

Досить неоднозначним є розуміння меж дії принципу диспозитивності і поширення його на прокурора в кримінальному судочинстві. Предметом дискусії передусім є природа і сутність самої диспозитивності у кримінальному процесі.

Так, одні автори, як-от М.О. Ноздріна [14], розуміють її як елемент принципу змагальності; деякі взагалі не виділяють диспозитивність на рівні окремого принципу кримінального процесу, а згадують про нього на противагу принципу публічності [13]; інші (Л.М. Лобойко [15], Д.В. Філін [16]) розглядають її як самостійний принцип кримінального судочинства. Суперечності простежуються і на законодавчому рівні. Так, у Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 року змагальності й диспозитивності було присвячено одну статтю (ч. 5 ст. 16-1), і останню передбачено таким чином, що прокурор бере участь у судовому засіданні як сторона і користується рівними з іншими учасниками процесу правами та свободою у наданні доказів, дослідженні та доведенні їх переконливості перед судом.

У КПК України принципи змагальності та диспозитивності були розмежовані. Диспозитивність згадується як самостійна засада кримінального провадження, її дію розширено і сформульовано таким чином, що «сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у межах та у спосіб, передбачених цим Кодексом. Відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення тягне за собою закриття кримінального провадження, крім випадків, передбачених цим Кодексом» (ст. 26 КПК України).

Виокремлювані в юридичній літературі елементи диспозитивності, зокрема можливість вільно розпоряджатися своїми процесуальними правами, право, а не обов'язок ними скористатися [13, 76], вступають для прокурора у певну суперечність із принципом публічності, про який йшлося вище. Крім того, тут має місце колізія з «організаційним» принципом підпорядкування нижчестоящих прокурорів вищестоящим. Відповідно до останнього прокурори вищого рівня мають можливість оперативно і професійно керувати підлеглими працівниками та водночас бути відповідальними за діяльність прокурорів нижчого рівня [3, 154]. Таке керівництво у досудовому кримінальному провадженні виявляється через надання вищестоящими прокурорами вказівок нижчестоящим і процедури оскарження рішень та дій (бездіяльності) останніх. Отже, процесуальна самостійність прокурора та його можливість диспозитивно розпоряджатися своїми правами у досудовому кримінальному провадженні певним чином обмежуються.

Важливе значення для участі прокурора у досудовому кримінальному провадженні має

також принцип публічності. В юридичній літературі публічність розглядають як властивість, що відображає обов'язок держави в особі уповноважених органів, в тому числі і прокурора, захищати інтереси суспільства та інтереси особи, які не суперечать суспільним (публічним) інтересам [13, 76]. Відповідно до цього принципу прокурор та слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування у кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за винятком ситуацій, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила (ст. 25 КПК України). Однак таке визначення публічності, на наш погляд, не цілком коректне, оскільки вказує на функціональне призначення діяльності цих органів, фактично передбачаючи необхідність здійснення ними кримінального переслідування. Загалом, вважаємо, при визначенні змісту цього принципу законодавцю доцільно було б обмежитися вказівкою на обов'язок прокурора та інших органів здійснювати

визначену законом процесуальну діяльність незалежно від розсуду інших учасників процесу чи сторонніх осіб, тоді як зміст цієї діяльності розкриватиметься у відповідних статтях КПК України.

Щодо інших принципів кримінального провадження, які виділяються в юридичній літературі і наводяться у КПК України, доцільно зазначити, що прокурор однаковою мірою керується усіма визначеними законом принципами. Однак їх значення дещо вужче порівняно з наведеними вище, оскільки розкриває лише окремі аспекти участі прокурора в досудовому кримінальному провадженні. Наприклад, принципи презумпції невинуватості (ст. 17 КПК України), забезпечення права на захист (ст. 20 КПК України) стосуються правовідносин між прокурором і підозрюваним, обвинуваченим тощо.

Отже, вплив принципів кримінального провадження на природу діяльності прокурора у досудовому кримінальному провадженні характеризується прямими і зворотними зв'язками. Принципи встановлюють основні вимоги до діяльності прокурора, визначають її зміст та спрямованість, і водночас діяльність прокурора є елементом механізму реалізації основних засад кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/t21>
2. Титов А. М. Основні принципи та особливості участі захисника на досудовому слідстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Титов А. М. – Донецьк, 2005. – 232 с.
3. Малюга В. І. Принципи організації та діяльності прокуратури України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / В. І. Малюга – К., 2002. – 205 с.
4. Про прокуратуру: закон України від 5 листопада 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №53. – Ст. 793 (з наступними змінами і доповненнями).
5. Тертишник В. Концептуальна модель системи принципів кримінального процесу / В. Тертишник // Юридичний вісник України. – 2001. – №5. – 1–7 лютого. – С. 10.
6. Добровольская Т. Н. Принципы советского уголовного процесса. Вопросы теории и практики / Добровольская Т. Н. – М., 1971. – 200 с.
7. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави / Рабінович П. М. – К., 1994. – 236 с.
8. Якуб М. Л. Демократические основы советского уголовно-процессуального права / Якуб М. Л. – М., 1960. – 171 с.
9. Гриненко А. В. Система принципов и цель производства по уголовному делу / А. В. Гриненко // Известия ВУЗов. Правоведение. – 2000. – №6. – С. 180–185.
10. Гончаренко В. Деякі зауваження у зв'язку з прийняттям нового Кримінально-процесуального кодексу України / В. Гончаренко // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – №2–3. – С. 698–710.
11. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року // Відомості Верховної Ради України. – 1961. – №2. – Ст. 15 (з наступними змінами і доповненнями).
12. Лапкин А. В. Правозащитная деятельность прокурора в уголовном судопроизводстве / Лапкин А. В. // Татищевские чтения: актуальные проблемы науки и практики: материалы IX Международной научно-практической конференции. – Часть II: Актуальные проблемы юридической науки. – Тольятти: Волжский университет им. В. Н. Татищева, 2012. – С. 229–236.

13. Кримінальний процес: підручник / за ред. Ю.М. Грошевого та О.В. Капліної. – Х.: Право, 2010. – 608 с.
14. Ноздріна М.О. Диспозитивність як елемент принципу змагальності у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / М.О. Ноздріна. – Х., 2005. – 217 с.
15. Лобойко Л.М. Поняття принципу диспозитивності в кримінальному процесі / Л.М. Лобойко // Вісник Академії правових наук України. – №4. – 2003. – С. 218–228.
16. Филін Д.В. Диспозитивно-публічне начало апеляції в уголовном процессе Украины / Д.В. Филін // Право і безпека. – 2002. – №1. – С. 97–100.

Наталія МАРЧУК

ПРИНЦИПИ УЧАСТІ ПРОКУРОРА В ДОСУДОВОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Резюме

Досліджено принципи участі прокурора в досудовому кримінальному провадженні. Автор аналізує дію принципів організації та діяльності прокуратури, а також вплив основних засад кримінального провадження на правову природу участі прокурора у досудовому кримінальному провадженні України.

Наталія МАРЧУК

ПРИНЦИПЫ УЧАСТИЯ ПРОКУРОРА В ДОСУДЕБНОМ УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Резюме

Исследованы принципы участия прокурора в досудебном уголовном производстве. Автор анализирует действие принципов организации и деятельности прокуратуры, а также влияние основных начал уголовного производства на правовую природу участия прокурора в досудебном уголовном производстве Украины.

Natalia MARCHUK

FUNDAMENTALS OF A PROSECUTOR'S PARTICIPATION IN CRIMINAL INVESTIGATION (PRE-TRIAL STAGE)

Summary

Article is devoted to research of principles of participation of the prosecutor in pre-judicial criminal proceedings. The author analyzes action of principles of the organization and prosecutor's office activity, and also influence of the main beginnings of criminal proceedings on the legal nature of participation of the prosecutor in pre-judicial criminal proceedings of Ukraine.